

ทัศนคติแบบองค์รวมในงานพัฒนา

HOLISTIC APPROACH IN DEVELOPMENT WORK*

ดร.กาญจนา แล้วเทพ

จากประสบการณ์การทำงานพัฒนาที่ผ่านมาในรอบ 7-8 ปีนี้ สภาคทอเล็กแห่งประเทศไทย เพื่อการพัฒนา (สคทพ.) ได้ยึดถือเอาการทำงานแนวศาสนา-วัฒนธรรมเป็นแนวทางหลักในการทำงาน ลักษณะสำคัญ 2 ประการของการทำงานพัฒนาแนวทางนี้ก็คือ ประการแรก จะต้องเป็นงานพัฒนาที่ตอบสนองต่อความต้องการที่แท้จริงของชาวบ้าน (ซึ่งในทางปฏิบัติจะกินความโดยปริยายว่า ต้องใช้วิธีการทำงานจาก "ล่างขึ้นบน" - bottom up approach - ซึ่งเป็นวิธีการที่พุดง่ายแต่ทำจริงๆทำได้ไม่ถนัด) และคุณสมบัติประการที่สอง ซึ่งจะขาดเสียมิได้ก็คือ จะต้องเป็นงานพัฒนาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต วิถีชีวิต คุณค่าของวัฒนธรรม ซึ่งเราเรียกรวมๆกันว่า "วัฒนธรรมของชุมชน"

จากคุณสมบัติประการที่สองนี้เอง ซึ่งเป็นที่มาของกรอบวิธีคิดแบบองค์รวม (Holistic) ในงานพัฒนา ทั้งนี้เพราะจากประสบการณ์การทำงานร่วมกับชาวบ้านอย่างเปิดใจและเสมอภาคเท่าเทียม (ที่ใช้ในภาษาของเราว่า "การเสวนาระหว่างชีวิต") เจ้าหน้าที่ของ สคทพ. ที่ทำงานอยู่ตามศูนย์ต่างๆ ในพื้นที่ทั่วประเทศ ก็เริ่มได้รับรู้ว่า วัฒนธรรมโดยเฉพาะในแง่วิถีชีวิต (ซึ่งเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น จับต้องไม่ได้ จึงเข้าถึงได้ยากกว่าวิถีการดำรงชีวิต) ของนักพัฒนาและของชาวบ้านนั้นแตกต่างกัน

เนื่องจากนักพัฒนามีชีวิตอยู่ในโลกที่มีการแบ่งงานกันทำตามสาขาความชำนาญ (Division of Labour) จึงมีผลทำให้เราพลอยมีวิถีคิดแบบแยกส่วน (Compartmentarism/Fragmentarism) แต่ในวิถีคิดของชาวบ้านนั้นจะยังคงมีวิถีคิดแบบองค์รวมอยู่เป็นส่วนใหญ่ ฉะนั้นในการดำเนินงานพัฒนาให้สอดคล้องกับวิถีคิดของชุมชน เราจึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนวิถีคิดและทัศนคติในการมองโลกมองชีวิตมองผู้คนให้เป็นแบบองค์รวมให้มากขึ้น

* เนื้อหาในบทความนี้ได้นำเสนอในการประชุม Asia Partnership for Human Development (APHD) Southeast Asia Region

ระหว่างวันที่ 4-9 เมษายน 2534 จ.ระยอง ประเทศไทย

ตีพิมพ์ใน วารสารสังคมพัฒนา ฉบับที่ 3-4 /2534 สภาคทอเล็กแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา. หน้า 15-26

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคำว่า "ทัศนะแบบองค์รวม" เป็นแนวคิด (Concept) ฉะนั้นในขั้นตอนของการตีความเพื่อความเข้าใจ และในขั้นตอนของการนำไปปฏิบัติ ย่อมมีความแตกต่างหลากหลาย ในที่นี้เราจึงจะประมวลความหมายของทัศนะแบบองค์รวมทั้งที่มาจากภายนอกและที่ใช้กันอยู่ในแวดวงของ สคทพ.

ความหมายของทัศนะแบบองค์รวมจากภายนอก

ในประวัติศาสตร์ของการพัฒนาในประเทศไทย กระแสแนวคิดที่ริเริ่มเปิดตัวทัศนะแบบองค์รวมเข้ามาในวงการพัฒนา น่าจะได้แก่กระแสการวิเคราะห์สังคมแบบ "เศรษฐศาสตร์การเมือง มาร์กซิสต์" ทั้งนี้เนื่องจากกระแสเศรษฐศาสตร์การเมืองได้ทำการวิพากษ์วิธีการแก้ไขทางด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมือง หรือด้านสังคม ที่ใช้วิธีแก้ปัญหาเป็นจุดๆ เป็นเรื่องๆ เป็นประเด็นๆ (issued-oriented)^{*} เช่น แก้ปัญหาราคาผลผลิต แก้ปัญหาหนี้สิน ฯลฯ โดยปราศจากการพิจารณาแก้ไขปัญหาระบบสังคมทั้งระบบ (The Whole Society)

นักเศรษฐศาสตร์การเมืองมีความคิดเห็นว่า ความพยายามในการแก้ปัญหาเป็นเรื่องๆ (parts) โดยไม่พยายามเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทั้งหมดของสังคมนั้นเป็นวิธีการแก้ปัญหาที่ไม่สมจริงสมจัง ไม่มีผลถาวร ในทางปฏิบัติ อิทธิพลของแนวคิดแบบเศรษฐศาสตร์การเมืองที่แพร่หลายเข้ามาในวงการพัฒนาก็คือ ถึงแม้ว่าหน่วยงานที่นักพัฒนาทำงานอยู่ด้วย จะเป็นระดับจุลภาค (Micro) เช่น หมู่บ้าน แต่ในกระบวนการให้การศึกษาพร้อมกับชาวบ้านนั้น จะต้องมีการวิเคราะห์สังคมในระดับมหภาค ซึ่งอาจจะเป็นระดับประเทศหรือระดับโลก (Macro social analysis) เราอาจกล่าวได้ว่า นี่เป็นก้าวแรกๆของการนำทัศนะเรื่ององค์รวมเข้ามาใช้ในงานพัฒนา

ช่วง 4-5 ปีที่แล้ว กระแสแนวคิดเรื่องทัศนะแบบองค์รวมเริ่มเข้ามาสู่ประเทศไทยเป็นครั้งที่สอง เมื่อมีการแปลหนังสือของฟริตจอฟ คาปรั่า เรื่อง "The Turning Point" (จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ) เป้าหมายของหนังสือเล่มนี้ก็เพื่อนำเสนอกระบวนการทัศน์แบบ "องค์รวม" ด้วยการวิพากษ์ทางตันของวิธีคิดแบบกลไก (Mechanism) ของนิวตันและเดส์การ์ต

ในหนังสือเล่มนี้ได้ให้ความหมายของคำว่า "Holistic" ว่ามาจากภาษากรีกว่า "Holos" หมายถึง ทัศนะที่ถือว่า ความเป็นจริงทั้งหมดของสิ่งใด (whole) ย่อมมีคุณสมบัติสำคัญเฉพาะ ซึ่งเราไม่อาจจะทำความเข้าใจได้ โดยการแยกสิ่งนั้นออกมาเป็นส่วนย่อยๆ (parts) แล้วศึกษาจาก

^{*} ในปัจจุบันนี้ เราคงมาถึงข้อสรุปที่ว่า อันที่จริงเวลาเราลงมือปฏิบัติงานจริงๆ การเริ่มแก้ไขปัญหาก็จะประเด็นก็มีใช้สิ่งที่มีในตัวเรา สภาพความเป็นจริงก็เป็นเช่นนั้น หากแต่ความสำคัญน่าจะอยู่ที่ว่าจากแต่ละประเด็น เราจะเชื่อมโยงให้เข้าสู่โครงสร้างได้อย่างไร (issue-structure relationship) เพราะในบรรดาประเด็นทั้งหลาย บางประเด็นอาจจะไม่ถูกนำไปสู่โครงสร้าง แต่บางประเด็นก็อาจจะเชื่อมโยงกับโครงสร้างก็ได้ ซึ่งคงแล้วแต่วิถี "จับประเด็น" ของเรา ทุกวันนี้ทัศนะเรื่อง "Think globally but act locally" คงช่วยให้ความกระจ่างในข้อขัดแย้งดังกล่าวได้บ้าง

คุณสมบัติของสิ่งย่อยๆ นั้น แม้จะเอาคุณสมบัติของส่วนย่อยๆ นั้นมารวมกัน ก็ไม่สามารถเทียบความหมายหรือความสำคัญกับคุณสมบัติขององค์รวมเดิมได้

คำกล่าวนี้อาจทำให้ง่ายขึ้นด้วยข้อสรุปของนักคิดกลุ่ม Gestalt ที่กล่าวว่า "The whole is not equal to sum of the parts" ทั้งนี้เพราะส่วนรวมทั้งหมดย่อมประกอบด้วยส่วนย่อยๆ ที่มีความสัมพันธ์กันอย่างมีโครงสร้างที่แน่นอน การที่เราเอาอิฐก้อนเล็กๆ (parts) มากองไว้รวมกันอย่างไม่มีโครงสร้าง จึงไม่มีความหมายเท่ากับกำแพงที่ก่อด้วยอิฐ (whole) ซึ่งเป็นการรวมตัวกันอย่างมีโครงสร้าง จากกระบวนการทัศน์แบบเดิมที่แยกส่วนและเป็นกลไก คาปร้าได้นำเอาทัศนะแบบองค์รวม "แบบนิเวศวิทยา" (eco-system) ซึ่งเห็นว่า ส่วนย่อยแต่ละส่วนล้วนเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน (part-part relationship) และส่วนย่อยแต่ละส่วนก็ล้วนมีความสัมพันธ์กับส่วนรวมทั้งหมด (part-whole relationship) ในภาคปฏิบัติ ตัวอย่างกิจกรรมที่สอดคล้องกับกระบวนการทัศน์แบบดังกล่าว ก็ เช่น การเกษตรแบบผสมผสานที่ริเริ่มโดยชาวบ้าน แนวคิดเรื่อง "ป่าชุมชน" เป็นต้น

ความหมายของทัศนะแบบองค์รวมจากประสบการณ์ของ สคทพ.

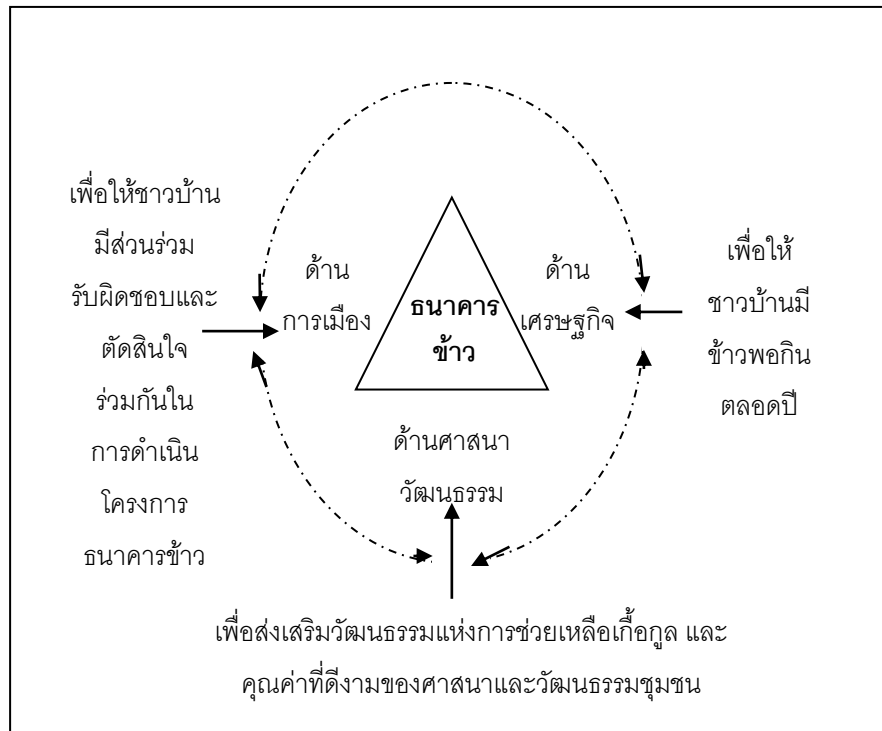
การเรียนรู้ความหมายของทัศนะแบบ "องค์รวม" ของ สคทพ. นั้น ส่วนหนึ่งก็คงได้มาจากทัศนะจากภายนอกที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ในอีกส่วนหนึ่งซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญนั้น สคทพ. ได้มาจากการเรียนรู้ความหมายจากภาคปฏิบัติการ เนื่องจากการเป็นองค์กรที่ทำงานกับชาวบ้าน สำหรับความหมายในเชิงปฏิบัติการนี้ (operational definition) มีทั้งลักษณะที่ร่วมกับความหมายโดยทั่วไป และมีทั้งลักษณะที่ต่อเติมขึ้นมาเพื่อการนำไปใช้ประโยชน์

หากกล่าวสรุปโดยรวมแล้ว ทัศนะแบบองค์รวมตามความเข้าใจของ สคทพ. หมายถึงเอกภาพพื้นฐานที่เกิดจากมิติต่างๆ ของชีวิต ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ศาสนา ที่ต่างมีความสัมพันธ์ต่อกันและกัน จากคำนิยามโดยสรุปนี้ ในภาคปฏิบัติ เราจะยกตัวอย่างว่า มีอะไรบางอย่างที่ต่างมีความสัมพันธ์ต่อกันและกัน ซึ่งในส่วนนี้ พอประมวลได้ 6 ชุดความสัมพันธ์ ดังนี้

ชุดที่ 1: ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ-การเมือง วัฒนธรรม-ศาสนา : ในทุกหน่วยที่เกี่ยวข้อง

เนื่องจาก สคทพ. มีหน่วยงานพื้นที่ที่ทำงานในระดับจุลภาค (micro) คือ ศูนย์พัฒนาสังคมในจังหวัดต่างๆ ดังนั้น เราจึงพยายามประยุกต์แนวคิดแบบองค์รวมในงานส่วนต่างๆ ของการพัฒนา เช่น การทำโครงการ งานการศึกษาเพื่อการพัฒนา การประสานงาน หรือการสร้างเครือข่าย ฯลฯ และเราได้พบว่ามีความเป็นไปได้ที่จะมีมิติด้านต่างๆ ของชีวิต ที่ต่างมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน (interrelation) อยู่ในงานพัฒนา

ยกตัวอย่าง ในการทำโครงการธนาคารข้าว หากเราเปิดดูเป้าหมายของการทำธนาคารข้าวของทุกศูนย์สังคมพัฒนาของ สคทพ. เราก็จะพบว่า เป้าหมายของการทำธนาคารข้าว นั้นครอบคลุมทุกมิติของชีวิตที่สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ดังภาพ

ในระยะเริ่มแรกของการแสวงหาแนวทางปฏิบัตินั้น เราเอย่อมเริ่มต้นจากความไม่รู้ไปสู่ความค่อยารู้ทีละเล็กทีละน้อย โดยข้อเท็จจริง ก่อนที่เราจะใช้ทัศนะแบบองค์รวมนั้น เราก็เคยใช้ทัศนะแบบแยกส่วน ทัศนะแบบด้านเดียว และด้านที่เน้นนั้นก็คือด้านเศรษฐกิจ (เนื่องจากเราได้รับอิทธิพลกระแสความคิดที่ว่า "การพัฒนา" (The Whole) เท่ากับ การพัฒนาเศรษฐกิจ (The Part) อย่างเดียวเท่านั้น" ดังนั้น เราจึงเคยทำธนาคารข้าวที่เน้นแต่เป้าหมายทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว กิจกรรมย่อยๆทุกอย่างของการพัฒนาแล้วแต่มุ่งความจำเรedyเติบโตของข้าวในยุ้งเท่านั้น ไม่ว่าจะเป้าหมายของการศึกษา อบรม การวางกฎระเบียบ การคัดเลือกผู้นำและสมาชิก การติดตามผล แม้แต่การเยี่ยมเยียนชาวบ้าน ก็กลายเป็นการเยี่ยมเยียนข้าวในธนาคารเท่านั้น ความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์ฯและชาวบ้าน หมกมุ่นอยู่แต่เรื่องยืมข้าวส่งคืนข้าว

แต่เมื่อเราเปลี่ยนมาใช้ทัศนะแบบองค์รวม ในภาคปฏิบัติ เราก็เริ่มมีความกังวลใจว่า เราจะใช้มิติด้านใดเป็น**จุดตั้งต้น** (Entry Point) บางศูนย์ฯ เชิดชวยาดกับการใช้มิติทางเศรษฐกิจ จึงมีแนวคิดที่จะเลิกทำโครงการเศรษฐกิจไปเลย บางศูนย์ฯหันไปทำแต่งงานด้านการศึกษาอบรม บาง

ศูนย์ฯทำแต่ด้านวัฒนธรรม เน้นแต่การศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้าน การคุยกับคนเฒ่าคนแก่ ฯลฯ
 อย่างไรก็ตาม บัดนี้กาลเวลาแห่งการแสวงหาค้นคว้าล่องผิดล่องถูกได้ผ่านมาแล้วช่วงระยะ
 หนึ่ง และนำเราไปสู่ข้อสรุปที่ว่า อันที่จริง เราจะใช้มิติใดเป็นจุดเริ่มก็ได้ ขอเพียงแต่ว่า เมื่อเริ่มต้นที่
 จุดใดแล้ว ในขั้นต่อไป ขอให้เชื่อมโยงไปยังมิติอื่นๆให้ครบถ้วนเป็นอันว่าใช้ได้

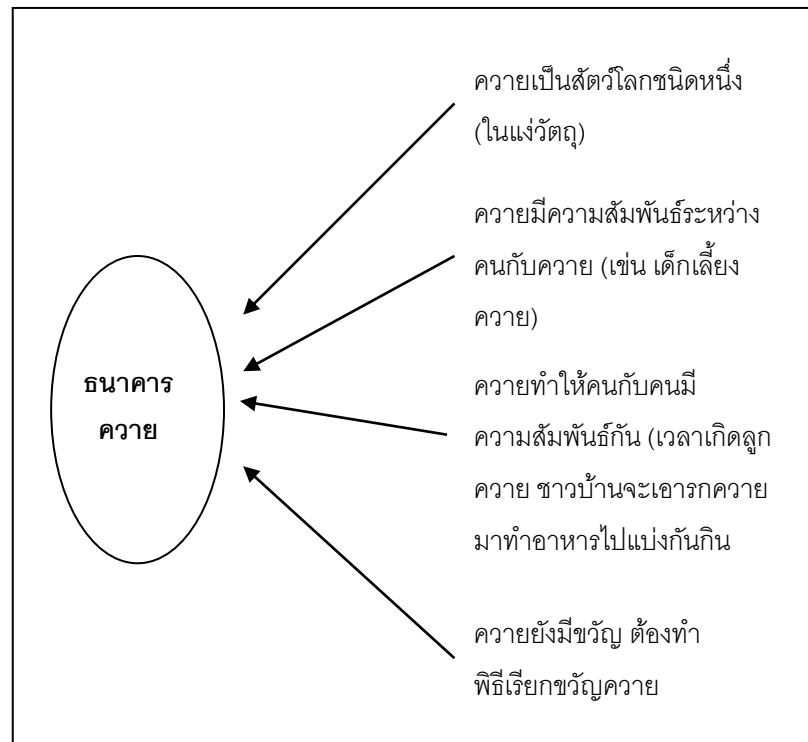
ชุดที่ 2: ความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุ/จิตวิญญาณ (Material/Spirit)

ในวิวัฒนาการของมนุษยชาติ เราอาจกล่าวได้ว่า กระบวนการอันหนึ่งที่เกิดขึ้นท่ามกลาง
 "ความทันสมัย" ก็คือกระบวนการ "การทำให้โลกทั้งโลกเหลือแต่มิติด้านวัตถุเท่านั้น"
 (Secularization) ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ ภูเขา ล้วนแล้วแต่ถูกมองว่า "เป็นวัตถุชิ้นหนึ่ง"
 เท่านั้น ไม่มีเทพเจ้า ไม่มีจิตวิญญาณ ไม่มีความศักดิ์สิทธิ์หลงเหลืออยู่

แม้แต่มนุษย์เราก็ถูกวางตัวเป็น "วัตถุชิ้นหนึ่ง" ท่ามกลางวัตถุชิ้นอื่นๆในโลก
 (ตัวอย่าง การซื้อขายผู้หญิง แรงงานเด็ก นักการเมือง นักธุรกิจ ฯลฯ ดังที่เราได้ยินประโยคสมัยใหม่
 ว่า "ถูกซื้อตัวไปทำงานที่นั่นที่นั่น") หากเปรียบเทียบวัตถุและจิตวิญญาณว่าเป็นเสมือนต้นไม้ทั้งต้น
 โดยที่ส่วนของลำต้น ดอก ใบ นั้นเป็นเสมือนวัตถุ และรากเหง้าเบื้องล่างคือจิตวิญญาณแล้วไซ้
 มนุษย์สมัยใหม่ก็มีสภาพเป็น "คนไร้ราก" ดังเช่นที่พรรณนากัน

แต่ยังเป็นที่น่ายินดีที่ กระบวนการทำให้โลกเป็นแค่วัตถุนั้น ยังไม่สามารถเจาะลึกเข้าไปใน
 วิถีคิดของชาวบ้านได้ ดังนั้น เมื่อเราทำโครงการธนาคารควายกับชาวบ้าน เราจึงพบว่า ชาวบ้านยัง
 มีทัศนคติการรับรู้ต้นไม้ทั้งต้นอย่างครบถ้วน ทั้งรากเหง้าและต้นดอกใบ ดังภาพ

* ในภาคปฏิบัติ มักจะไม่ใช่ "เรา นักพัฒนา" ที่จะเป็นคนเลือกจุดเริ่มต้น หากแต่ต้องเป็นไปตาม ความต้องการของชาวบ้าน
 เจ้าหน้าที่ศูนย์ฯทำแต่รายงานว่า หลังจากปัญหาภัยแล้ง และได้ขาดการติดต่อสัมพันธ์กับชาวบ้านไปในชวงหนึ่ง เมื่อเริ่ม
 ลงไปสำรวจความต้องการใหม่ขอชาวบ้าน ก็พบว่าบางหมู่บ้านต้องการโครงการ บางหมู่บ้านต้องการการศึกษา บางหมู่บ้าน
 ต้องการเพียงให้ศูนย์ฯลงไปให้กำลังใจ ให้คำปรึกษาแนะนำเท่านั้น

เนื่องจากประสบการณ์การค้นพบเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุและจิตวิญญาณของ สคทพ. นั้น เราได้พบจากกลุ่มคนที่ต่ำต้อยที่สุดในแง่วัตถุ หากแต่สูงส่งอย่างยิ่งในด้านจิตวิญญาณ คือ ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง และกิจกรรมโครงการที่เราเริ่มต้นทำกับพี่น้องชาวกะเหรี่ยง คือ ธนาคาร ข้าว ดังนั้น เมื่อนำบทเรียนเรื่องธนาคารข้าวของชาวกะเหรี่ยงมาเผยแพร่ในวงกว้าง ปฏิบัติที่เราได้รับฟังส่วนใหญ่ก็คือ "การทำโครงการให้มีทั้งวัตถุและจิตวิญญาณ (ส่งเสริมคุณค่าแห่งการรักกัน ช่วยเหลือกัน) นั้น ก็ทำได้แต่พวกกะเหรี่ยงเท่านั้นหรือ เราจะทำเรื่องการเรียกขวัญ (มิติจิตวิญญาณ) ได้แต่เรื่องข้าวเท่านั้น วัตถุอย่างอื่นจะทำได้"

กล่าวโดยสรุปก็คือ "กรรมที่เราทำได้นั้น เป็นเพียง **ข้อยกเว้น** แต่ **กรณีส่วนใหญ่จะทำได้**" ข้อคิดเห็นดังกล่าวทำให้ศูนย์ฯ เชียงใหม่ติดต่อแนวคิดเรื่องทัศนะแบบองค์รวม ต้องบุกเบิกทำงานกับชาวบ้านจอมทอง จ. เชียงใหม่ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ทันสมัยมาก และทำด้วยกิจกรรมการออมทรัพย์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องเงินๆทองๆ จากประสบการณ์สิบกว่าปีที่ผ่านมา ศูนย์ฯ เชียงใหม่ก็ได้ให้คำตอบจากการกระทำว่า "การสร้างโลกให้มีทั้งมิติวัตถุและจิตวิญญาณนั้น จะทำกับมนุษย์กลุ่มไหนก็ได้ จะทำกับวัตถุอะไรก็ได้ แต่ข้อสำคัญ ผู้กระทำต้องมีความเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณของวัตถุ"

และก็เป็นผู้เผ่ากะเหรี่ยงอีกนั่นแหละที่ได้ให้คำตอบเรื่อง "ความศักดิ์สิทธิ์หรือจิตวิญญาณของวัตถุ" ให้หายข้องใจไปได้อีกก้าวหนึ่ง สมัยก่อนชาวกะเหรี่ยงใช้ไม้ไผ่ทำท่อน้ำและมีการ

ประกอบพิธีไหว้ผี ต่อมาได้มีการเปลี่ยนมาใช้ท่อพลาสติกทำท่อน้ำแทนเพื่อความคงทน ปฏิบัติครั้งแรกที่ผู้เขียนได้ฟังข่าวนี้ก็คือ เราคิดว่าประเพณีไหว้ผีจะต้องหมดไปอย่างแน่นอนเพราะมีการเปลี่ยนจากท่อไม้ไผ่มาเป็นท่อพลาสติกแล้ว แต่ผู้อาวุโสชาวกะเหรี่ยงกลับตั้งคำถามกับเราว่า "ความศักดิ์สิทธิ์นั้นอยู่ที่ไหน อยู่ที่วัตถุ (เช่นไม้ไผ่หรือพลาสติก) หรืออยู่ที่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับวัตถุ" พวกเราเข้าใจผิดว่า ความศักดิ์สิทธิ์นั้นอยู่ที่วัตถุ แต่ความจริงแล้ว ความศักดิ์สิทธิ์อยู่ที่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับวัตถุต่างหาก สำหรับคนสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็ไม้ไผ่หรือพลาสติกก็ไม่มีจิตวิญญาณเสียแล้ว แต่สำหรับคนเฒ่าคนแก่แล้ว ไม่ว่าจะวัตถุอะไรก็มีจิตวิญญาณได้ทั้งนั้น

สิ่งที่วัฒนธรรมชุมชนได้ให้บทเรียนแก่เราก็คือ...คนในชุมชนนั้นมีศักยภาพในการทำให้วัตถุมีความศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมา (Sanctification of material) ชาวบ้านเขาสามารถขจัดต้นไม้ให้ศักดิ์สิทธิ์ เขาสามารถทำแม่น้ำให้ศักดิ์สิทธิ์ ทำภูเขาให้ศักดิ์สิทธิ์ได้ และเพราะความสามารถดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านไทยสามารถธำรงรักษาป่าไม้ ภูเขา ลำธาร มาได้นับพันๆปี และสิ่งแวดล้อมดังกล่าวเพิ่งจะมาลายหายไป เมื่อคนสมัยใหม่รุ่นเราไม่มีน้ำยาฆ่าแมลงแต่จะทำให้ "กฎหมายฉบับต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม" มีความศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมาบ้าง

ชุดที่ 3: ความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับงาน

เมื่อเราอยู่ในโลกสมัยใหม่ เราจะคุ้นเคยกับคำกล่าวที่ว่า "อย่าเอาชีวิตส่วนตัวมายุ่งเกี่ยวกับชีวิตการงาน" จากการทบทวนประวัติศาสตร์การทำงานของเจ้าหน้าที่ใน 4 ศูนย์เขตอีสาน เราพบว่า เราได้ประยุกต์หลักการแยกชีวิตกับงานออกจากกันอย่างเด่นชัด ในภาคปฏิบัติ เวลาพนักงานศูนย์เข้าไปในหมู่บ้าน ก็จะถามแต่เรื่องโครงการ (เรื่องงาน) เวลาเริ่มสำรวจหมู่บ้านครั้งแรกๆ ก็สำรวจเพียงเพื่อ "จะลงโครงการ" มิติชีวิตอื่นๆของชาวบ้านไม่ว่าจะเป็นชีวิตประจำวัน ความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้อง ประเพณีพิธีกรรม เราไม่สู้จะให้ความสนใจนัก เพราะไม่เกี่ยวกับงาน

เราดำเนินงานพัฒนาแบบแยกชีวิตกับงานอยู่ได้สักพักใหญ่ๆ ก็เกิดผลลัพธ์หลายสิ่งหลายอย่างตามมา เช่น ในชีวิตครอบครัวของนักพัฒนาเอง มักจะประสบปัญหาอันเกิดมาจากการทำงาน ซึ่งแสดงว่า แม้เราจะพยายามแยกชีวิตกับงานในทางความคิด แต่ในทางความเป็นจริง "ชีวิต" กับ "งาน" มันเกี่ยวพันกันอยู่ตลอดเวลา

ในการสำรวจหมู่บ้านหลายๆหมู่บ้านที่ลงโครงการเอาไว้ เจ้าหน้าที่ศูนย์ทำแรพบพบว่า ในขณะที่กิจกรรมในโครงการล้มเหลว แต่ทว่าชีวิตความสัมพันธ์ในส่วนอื่นๆ ของชาวบ้านยังประสบผลสำเร็จ ยังดำเนินการอย่างต่อเนื่องไปตามปกติ และในท้ายที่สุด จากงานวิจัยสรุปประสบการณ์การทำงานของศูนย์เชียงใหม่ในเขตจอมทอง ผู้นำชาวบ้านก็ได้บอกหลักการที่ทำให้โครงการ

พัฒนาดำเนินต่อไปได้ว่า "ต้องสนใจทั้งชีวิตส่วนตัวและชีวิตการทำงานของสมาชิกกลุ่ม สมาชิกบางคนเข้ามาร่วมงานกลุ่มไม่ได้ก็เพราะครอบครัวของเขาไม่เห็นด้วย และในการทำงาน ถ้าเรามีความคิดเห็นด้านการงานขัดแย้งกัน ต้องพยายามรักษาความสัมพันธ์ส่วนตัวเอาไว้ให้ดี เพราะถ้าไม่มีความสัมพันธ์ส่วนตัวเสียแล้ว โอกาสที่จะทำความเข้าใจด้านความคิดเห็นในการงานก็จะไม่มี"

ดังนั้น จากจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ด้านการงานกับชาวบ้าน โดยผ่านการทำโครงการนั้น หากเมื่อใดที่ชาวบ้านยอมรับงานพัฒนาเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตชุมชน เราก็จะเห็นการแสดงออกของชาวบ้าน เช่น เวลาจะมีงานแต่งงาน บวชนาค ไหว้ผีปู่ตา ฯลฯ ชาวบ้านก็จะเชิญศูนย์ฯ ให้ไปร่วมทั้งๆที่ไม่ใช่เรื่อง "โครงการ"

จากประสบการณ์เรียนรู้วิธีคิดแบบองค์รวมในเรื่อง "ความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับงาน" จากชาวบ้านนี้ สคทพ.ก็ได้ซึมซับเอาวิธีการนี้เข้ามาใช้ในหน่วยงานของเรา ด้วยเหตุนี้ในการประชุมเพื่อทบทวนและวางแผนงานประจำปี (Staff In-training) ซึ่งทุกศูนย์ฯจะทำเป็นประจำทุกปี จึงมักมีหัวข้อ "การทบทวนไตร่ตรองชีวิตกับงาน" (Reflection of life and work) ร่วมอยู่ด้วยเสมอ

ชุดที่ 4: ความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตประจำวันและพิธีกรรม

ตามหลักการแล้ว กิจกรรมที่เราปฏิบัติในชีวิตประจำวันและกิจกรรมในพิธีกรรมนั้น จะต้องมีคุณสมบัติเป็นสิ่งหนึ่งอันเดียวกัน เพราะกิจกรรมในพิธีกรรมก็คือบทสรุปที่เป็นสัญลักษณ์ของกิจกรรมในชีวิตประจำวัน หากเปรียบเทียบอุปมาอุปไมยกิจกรรมในชีวิตประจำวัน ก็เปรียบเหมือนบ้านชั้นล่างที่เป็นรากฐาน รองรับบ้านชั้นบนที่เป็นพิธีกรรม หากแต่มีชีวิตประจำวัน บ้านเราก็หมดความงามสง่าเพราะไม่มีชั้นบน (หรือมองเห็นได้ไม่ยาวไกล) แต่หากมีแต่บ้านชั้นบน โดยไม่มีชั้นล่าง บ้านชั้นบนก็จะกลายเป็นสิ่งเลือนลอย ดังที่เราได้ยินคำพูดที่ว่า "ทำๆไปสักแต่พอเป็นพิธีเท่านั้น"

ทุกวันนี้ เนื่องจาก "ชีวิตทางโลก" กับ "ชีวิตทางธรรม" ถูกตัดขาดออกจากกันแทบจะโดยสิ้นเชิง ทำให้ "กิจกรรมในชีวิตประจำวัน" กับ "พิธีกรรม" แยกห่างเหินจากกัน เวลาเราเข้าวัด เราก็แสดงสัญลักษณ์เป็นมิตรไมตรีต่อกัน สร้างสันติสุขต่อกันและกัน แต่พอกลับบ้าน เราก็จินตนาการว่าร้ายกันและกัน หรือเวลาอยู่ที่วัด เราก็ทำบุญสุนทานขนานใหญ่ และกลับมาที่บริษัทก็เอาเปรียบชูดริตคนอื่นๆอย่างปกติ ที่ภาษาไทยโบราณสรุปไว้ว่า "มือถือสาก ปากถือศีล"

ปรากฏการณ์นี้เกิดจากรากฐานปัญหาที่ขาดทัศนคติแบบองค์รวม แบบเชื่อมโยงสัมพันธ์กันระหว่าง "ชีวิตทางโลก" กับ "ชีวิตทางธรรม" ทำให้มีศาสนาถูกกักบริเวณอยู่ในเขตวัด ไม่อาจมีอิทธิพลเป็น "ศาสนาในชีวิตประจำวันได้" ส่วนชีวิตทางโลกก็ตกอยู่ในอุ้งมือของพรรคการเมืองไปเรื่อยๆ

จากการทำงานกับสังคมแบบชาวนา สังคมที่ยังล้าหลัง สังคมที่ยังนับถือศาสนาแบบเชื่อว่า มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่ทั่วไป และสำแดงอิทธิฤทธิ์อยู่ในชีวิตประจำวัน ซึ่งหมายความว่าโดยรากฐานแล้ว รอยแยกระหว่างชีวิตประจำวันและพิธีกรรมนั้นยังไม่ห่างกันมากนัก* เช่น การไหว้ผีตาแฮกเมื่อจะเริ่มทำนา การทำพิธีกรรมขอโทษน้ำ เป็นต้น

แต่เนื่องจากทัศนะของเราคนสมัยใหม่ เมื่อเราเห็นวิธีประเพณีปฏิบัติดังกล่าว เราก็มักจะปักป้ายว่า "งมงาย ล้าหลัง เชื้อถือไสยศาสตร์" แล้วทุกอย่างก็จบสิ้นกัน เนื่องจากเราพิจารณาดูแต่ส่วนที่เป็น "รูปแบบ" (form) หากแต่เราไม่ได้พิจารณาดู "คุณค่าหรือเนื้อหา" (value/essence) ที่อยู่เบื้องหลัง

อันที่จริง เนื่องจาก สคทพ. เป็นองค์การศาสนา ดังนั้น ตั้งแต่ประวัติศาสตร์เริ่มต้นของการทำงานโครงการเศรษฐกิจ เราก็มักจะไม่เคยลืมเลือนมิติศาสนาเลย กล่าวคือ ในขณะที่ชีวิตประจำวันเราทำธนาคารข้าว ธนาคารควายอยู่นั้น เวลาชาวบ้านไปวัด พระสงฆ์ก็ยังคงเทศน์เรื่องศีลธรรม เรื่องธรรมะอยู่ตลอดเวลา อย่างไรก็ตาม ในบางครั้งเราก็จะพบว่า วิธีการเช่นนั้นไม่ได้ผล ซึ่งหากในกรณีเช่นนั้น ก็แสดงว่าในวิถีคิดของชาวบ้านนั้น ยังไม่มีสะพานเชื่อมสองฝั่งคลอง ระหว่างชีวิตประจำวันกับพิธีกรรม คำเทศน์สั่งสอนในวัดจึงเดินทางมาไม่ถึงชีวิตประจำวัน

หากเมื่อใดการทำงานพัฒนาของเราเป็นแบบจาก "ล่างขึ้นบน" จริงๆ จนชาวบ้านมีความรู้สึก ว่า "งานพัฒนานั้นเป็นงานของเขา" เราก็จะพบปรากฏการณ์อย่างหนึ่งคือ ชาวบ้านมักจะผนวกเอาพิธีกรรมเข้ามาไว้ในงานโครงการเสมอ ทั้งนี้เพราะชีวิตทางโลกและชีวิตทางธรรมของชาวบ้าน เป็นเหมือนเหรียญอันเดียวกันที่มีสองด้านนั่นเอง

และจากประสบการณ์ของบางศูนย์ เช่น เขตพระยา ศูนย์ฯอุดร เราก็จะเห็นว่าชาวบ้านได้แตกดูแตกหลานของธนาคารข้าวไปสู่กองทุนข้าว และไปจนถึงกองทุนข้าว ซึ่งทำให้การเชื่อมประสานระหว่าง "เรื่องทางโลก" กับ "เรื่องทางธรรม" มีความแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

ชุดที่ 5: ความสัมพันธ์ระหว่างปัญหากับการแก้ปัญหา

กระบวนการศึกษาและฝึกอบรมมีผลข้างเคียงที่ไม่น่าพึงปรารถนาอย่างหนึ่งที่เกิดในหมู่นักพัฒนาคือ เรามักถูกฝึกให้มองว่า ชาวบ้านเป็นผู้ที่มีปัญหาแต่ไม่มีวิธีแก้ปัญหา และถูกฝึกให้มองตัวเราเองว่า **เราเป็นผู้ที่ไม่มีปัญหา แต่มีวิธีแก้ปัญหา และลงท้ายด้วยการนำวิธีแก้ปัญหา (ของเรา) ไปแก้ปัญหา (ชาวบ้าน)** ผลก็คือมักจะล้มเหลว เพราะปัญหาของชาวบ้านมักจะแก้ไม่ตก ส่วนปัญหาของนักพัฒนาก็มองไม่เห็นสักที นี่เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดของวิถีคิด

* สนใจตัวอย่างเรื่องนี้ โปรดอ่านสัมภาษณ์บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร "ศาสนาธรรมในงานพัฒนา" *วารสารสังคมพัฒนา* ฉบับที่ 3-

แบบแยกส่วน

ในระยะหลังๆนี้ เมื่อ สคทพ.เริ่มใช้วิธีการทำงานแนวศาสนาวัฒนธรรมในการพัฒนา เราก็เริ่มพบหลักการที่จำเป็นบางอย่าง เช่น ต้องมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของชาวบ้าน ซึ่งหมายความว่า ในทางปฏิบัติว่า นอกจากเราจะเชื่อว่าชาวบ้านมีปัญหาแล้ว เรายังต้องเชื่อมั่นต่อไปอีกว่า ได้เคยมีหรือกำลังมีวิธีแก้ปัญหายอยู่ในหมู่บ้านด้วย

และหลักการข้อต่อมาก็คือ **เราจะต้องเริ่มต้นทำงานจากสิ่งที่ชาวบ้านมีอยู่** ตัวอย่างเช่น ก่อนที่เราจะเข้าไปทำโครงการต่างๆนั้น เวลาที่ประสบกับภัยแล้ง น้ำท่วม ชาวบ้านเขามีวิธีการเอาชีวิตรอดได้อย่างไร โดยที่เราต้องไม่ลืมว่าชาวบ้านเขาเอาชีวิตรอดมาได้ (แม้ว่าเลือดตาแทบจะกระเด็น) ก่อนหน้าที่จะมาพบกับเรา จากประสบการณ์ในภาคอีสาน เราพบว่า ชาวบ้านจะใช้วิธีหาปลาไปแลกข้าว เก็บหอมไปแลกข้าว ฯลฯ และจากวิธีการเหล่านี้ นำเรามาสู่ข้อสรุปที่ว่า "เนื่องจากการยังมีการช่วยเหลือกัน มีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันอยู่ในหมู่บ้าน" และนี่เป็นแหล่งพลังของชุมชนที่ทำให้ดำรงอยู่มาได้อย่างยาวนาน (แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ต้องวิเคราะห์ข้อจำกัดของพลังดังกล่าวในสถานการณ์ปัจจุบันด้วย)

เมื่อเราเริ่มรับทัศนะแนวคิดแบบของคัรวมมาจากชาวบ้าน ก็จะมีผลในการปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานของเราในทุกขั้นตอน เช่น ศูนย์โคราชได้ปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานในขั้นตอนของการสำรวจชุมชน เพื่อลงโครงการพัฒนา เราก็จะไม่สำรวจแต่ชาวบ้านมีปัญหาอะไร ชาวบ้านต้องการให้ศูนย์ช่วยอะไรเท่านั้น แต่เราจะต้อง "ศึกษาชุมชน" ให้ละเอียดลึกซึ้งว่า เท่าที่ผ่านมาในอดีต ชาวบ้านได้เคยแก้ปัญหาได้อย่างไร ใครเป็นแหล่งพลังของการแก้ปัญหา วิธีแก้ปัญหามีข้อเด่นและข้อด้อย-ข้อจำกัดอะไรบ้าง

ในการจัดการศึกษาอบรม เราก็ไม่ควรจะวิเคราะห์แต่ปัญหา สาเหตุของปัญหา หรือการขยายตัวของปัญหา หากแต่เราจะต้องให้ชาวบ้านบางกลุ่มที่เคยแก้ปัญหาได้แล้วมานำเสนอข้อมูล ในอีกด้านหนึ่งว่า แล้วปัญหาต่างๆจะแก้ไขให้ลุล่วงไปได้อย่างไร ในการวิจัยเพื่อสร้างสำนึก เราก็ต้องวางเป้าหมายการวิจัยเอาไว้ว่า จะต้องทำให้ชาวบ้านตระหนักให้ได้ว่า อะไรเป็นแหล่งพลังและชุมทรัพย์การในการแก้ปัญหา และจะมีวิธีการนำพลังนั้นออกมาใช้ได้อย่างไร เป็นต้น

ชุดที่6: ความสัมพันธ์ระหว่างโครงการพัฒนากับโครงสร้างชุมชน

ในความเป็นจริง เวลาเราเริ่มทำโครงการต่างๆ เรามักจะไม่ได้เริ่มต้นกับคนทั้งหมู่บ้าน อันเนื่องมาจากสาเหตุต่างๆมากมาย (จะละเว้นไม่กล่าวในที่นี้) และสภาพดังกล่าวก็ทำให้โครงการพัฒนามากลายเป็นส่วนย่อยส่วนหนึ่ง(part)ที่อยู่ท่ามกลางชุมชน ซึ่งถือเป็นส่วนรวมทั้งหมด (whole) อย่างไรก็ตาม การเป็นส่วนย่อยนี้ก็มีรูปแบบความสัมพันธ์กับส่วนรวมทั้งหมดได้อีก

หลายๆอย่าง เช่น เป็นโครงการแขวนลอยอยู่อย่างไม่สัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ในชุมชน (เวลาเกิดภัยแล้ง น้ำท่วม สมาชิกในกลุ่มข้าวก็มีข้าวกิน แต่คนนอกกลุ่มจะเป็นอย่างไร กลุ่มจะไม่เกี่ยวข้อง) หรือเป็นส่วนย่อยที่สร้างความสัมพันธ์ในทางลบกับส่วนใหญ่ เช่น คนในกลุ่มข้าวหรือกลุ่มควายเป็นต้นตอไปเอาเปรียบคนอื่น ๆ ในชุมชนเสียเอง หรืออาจจะเป็นรูปแบบสุดท้ายคือ โครงการพัฒนาซึ่งเป็นส่วนย่อยจะพยายามสร้างความสัมพันธ์ในทางบวกกับชุมชน ในภาคปฏิบัติก็ได้หลายรูปแบบ เช่น เอาข้าวในกลุ่มให้คนนอกกูด้วย หรือบางศูนย์ก็วางเป็นนโยบายเอาไว้เลยว่า เมื่อกลุ่มใดพอช่วยเหลือตัวเองได้แล้ว จะต้องช่วยเหลือคนอื่น ๆ ในชุมชนต่อไป เป็นต้น

จากประสบการณ์การทำงานของ สคทพ. เราก็ได้ผ่านประสบการณ์การสร้างรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างโครงการพัฒนากับชุมชนทั้ง 3 รูปแบบมาแล้ว (ทั้งอย่างตั้งใจและไม่ตั้งใจ) ปัจจุบันนี้ อาศัยกระบวนการทัศน์แบบของศรีรวม ช่วยให้ สคทพ. เข้าใจว่า จำเป็นจะต้องสร้างรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างโครงการพัฒนากับชุมชนให้เป็นไปในทางที่พึงประสงค์

หากว่าเราต้องการให้งานพัฒนาเป็นเรื่องถาวรยืนยาว ไม่ใช่เรื่องชั่วคราวชั่วคราว ก็จำเป็นต้องทำให้ **"งานพัฒนากลายเป็นสถาบันย่อยๆ สถาบันหนึ่งที่มีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาของชุมชนตลอดไป เป็นส่วนย่อยที่มีอยู่เพื่อการดำรงอยู่ของส่วนใหญ่คือชุมชนโดยรวม"**

ดังนั้น ในระยะหลังๆนี้ ใน สคทพ. จึงเริ่มมีการพูดถึงนโยบาย "การผนวกประสานงานพัฒนาให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน" และการเริ่มต้นแสวงหาบทเรียนสำหรับวิธีการทำงานเพื่อบรรลุนโยบายดังกล่าว ก็ได้เป็นจริงเป็นจังขึ้นมาแล้ว เช่น ความพยายามของศูนย์อุบลในการแสวงหาวิธีการทำงานร่วมกับสถาบันต่างๆที่มีอยู่ของชุมชน เช่น วัด ผู้ใหญ่บ้าน ครู ผู้เฒ่าผู้แก่ ครอบครัว ฝั่ปู้ตา เป็นต้น

จากตัวอย่างการนำแนวคิดแบบของศรีรวมไปใช้ในภาคปฏิบัติที่ยกมา 5-6 ตัวอย่างนั้น ดังได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า การเข้าใจถึงความหมายในเชิงปฏิบัติการของทัศนะแบบของศรีรวมนั้น มิได้เกิดจากการนั่งขบคิดเอาของนักพัฒนา หากแต่เกิดมาจากกระบวนการ Praxis (action-reflection-action) คือ **การร่วมลงมือทำงานและร่วมคิดแบบไตร่ตรองกับชาวบ้าน เป็นกระบวนการลองคิดลองทำ** ท่ามกลางกระบวนการนี้ อาจพิจารณาได้ว่าเป็นการพบกันระหว่างทัศนะ 2 แบบ คือ ทัศนะแบบแยกส่วนของนักพัฒนา กับทัศนะแบบของศรีรวมของชาวบ้าน อันที่จริงทัศนะแบบแยกส่วนของนักพัฒนามีคุณค่าประโยชน์อยู่ในระดับหนึ่ง (เช่น เมื่อเวลาต้องการเน้นความเชี่ยวชาญเฉพาะสาขาวิชา) แต่ในเวลาเดียวกัน ทัศนะแบบแยกส่วนมีขีดจำกัดและจุดบอดอย่างมหาดศาล

และที่สำคัญ เราต้องตระหนักว่า ในโลกนี้มิได้มีแต่ทัศนะแบบแยกส่วนเท่านั้นที่เป็นแนวคิดเพียงอันเดียวของมนุษยชาติ โลกในอนาคตอาจจะต้องการวิธีแก้ปัญหาที่มองจากทัศนะแบบของศรีรวมมากยิ่งขึ้นทุกที และการที่มนุษย์เราสามารถมีวิธีคิดได้หลายๆแบบจนสามารถเลือกใช้ได้

เหมาะสมกับแต่ละสถานการณ์ ก็ต้องถือว่าเป็นการพัฒนาความมั่งคั่งด้านภูมิปัญญาของมนุษยชาติโดยส่วนรวม

บทเรียนที่มีคุณค่าอย่างยิ่งสำหรับนักพัฒนาในการเรียนรู้ทัศนะแบบของครัววมจากชาวบ้านก็คือ วิธีคิดแบบของครัววมของชาวบ้านนั้นเป็นเสมือนกระจกส่องให้เห็นจุดบอดในวิธีคิดแบบแยกส่วนของนักพัฒนา

ในสังคมสมัยใหม่นั้น มนุษย์ (human being) ได้ถูกแยกส่วนออกไปเป็นมนุษย์เศรษฐกิจบ้าง (homo economicus) กลายเป็นมนุษย์บริโภคบ้าง (homo consumens) หรือกลายเป็นมนุษย์ทำงานบ้าง (homo faber) เพราะเรามีชีวิตอยู่เพียงเพื่อเงิน เพื่อกิน หรือเพื่อทำงานเท่านั้น หากทว่าเมื่อเราได้ร่วมงานกับชาวบ้าน เราก็ได้เรียนรู้ว่าชีวิตชาวบ้านนั้นมิได้มีแต่เศรษฐกิจด้านเดียวเท่านั้น และมีชีวิตด้านเศรษฐกิจที่สามารถกำหนดชี้เป็นชี้ตาย (determine) มิติด้านอื่นๆในชีวิต

เมื่อเราให้ชาวบ้านเชียงใหม่ประเมินผลที่เกิดจากการทำงานโครงการพัฒนานั้น สมาชิกกลุ่มกล่าวว่า "สิ่งที่ดีที่สุดของงานกลุ่มพัฒนาก็คือ ทำให้พวกเราได้มีโอกาสมาพบปะเห็นหน้าเห็นตากัน ได้รู้ข่าวคราวความเดือดร้อนใจของกันและกัน และจะได้หาทางช่วยเหลือกันต่อไป"

ฉะนั้น เมื่อ สคทพ. กำหนดนโยบายอย่างชัดเจนว่าพัฒนาของเราต้องมีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่การพัฒนามนุษย์อย่างครบครัน (Total Human Development) ก็หมายความว่า เราได้เคลื่อนย้ายจากการพัฒนาโดยมุ่งเอาเศรษฐกิจ การเมือง หรืออื่นๆที่เคยเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา มาเป็นการถือเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Human-being Center) นโยบายเช่นนี้มีใช้อยู่ในระดับถ้อยคำเท่านั้น หากแต่เป็นแนวทางชี้ไปในภาคปฏิบัติด้วย

ตัวอย่างง่ายๆ เช่น ในการติดตามประเมินผลธนาคารข้าว หากปรากฏว่ามีข้าวอยู่เต็มยุ้ง (ด้านเศรษฐกิจประสบความสำเร็จ) แต่ว่าคนในกลุ่มมีจิตใจที่เห็นแก่ตัว ไม่คิดช่วยเหลือคนอื่น สถานการณ์เช่นนี้ ในสายตาของ สคทพ.แล้ว เราจะถือว่าโครงการพัฒนาคนของเราล้มเหลวโดยสิ้นเชิง (เพราะคนไม่ได้ดำเนินชีวิตตามคุณค่าทางศาสนาเลย)

ทัศนะแบบของครัววมในงานโครงการ

การที่ สคทพ. เลือกใช้แนวทางศาสนาวัดนธรรมในการพัฒนานั้น มิใช่เป็นการยกเลิกการทำโครงการพัฒนา เช่น ธนาคารข้าว ธนาคารควาย แหล่งน้ำ ธนาคารปุย ฯลฯ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า เราจะเริ่มใช้มิติใดเป็นจุดเริ่มต้นก็ได้ และอันที่จริงในการทำโครงการพัฒนานั้นเองที่จะเป็นเงื่อนไขให้เราสามารถพัฒนาคุณค่าที่ตั้งงามในศาสนาและวัฒนธรรมของชุมชนขึ้นมาได้ แต่หลักการที่ต้องยึดถือก็คือ เราต้องทำโครงการพัฒนาด้วยทัศนะแบบของครัววม ดังได้กล่าวมาแล้ว โครงการพัฒนานั้นจึงจะสอดคล้องกับวัฒนธรรมที่ชุมชนมีอยู่

ในที่นี้ จะยกตัวอย่างการใช้ทักษะแบบองค์รวมในขั้นตอนต่างๆของการทำโครงการพัฒนา ตัวอย่างเหล่านี้มาจากการทำงานร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับศูนย์สังคมพัฒนา สคทพ. (ขั้นตอนเหล่านี้ ในความเป็นจริงอาจจะแยกแยะไม่ได้ ในที่นี้ การจำแนกลำดับขั้นตอนทำเพียงเพื่อช่วยให้ง่ายต่อความเข้าใจเท่านั้น)

ขั้นตอนที่1:การวางเป้าหมายของโครงการ

ในส่วนขององค์กรพัฒนา ต้องวางเป้าหมายเพื่อให้ครบด้านทุกมิติ กล่าวคือ ด้านเศรษฐกิจ การตัดสินใจ การส่งเสริมคุณค่าที่ดั่งงาม ด้านศาสนาและวัฒนธรรม และต้องติดตามหาความเชื่อมโยงระหว่างมิติเหล่านี้ว่าจะมีความสัมพันธ์กันหรือไม่ และเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่ส่งเสริมหรือขัดแย้งกัน เช่น เมื่อมีข้าว มีปุย มีความยากขึ้นแล้ว สมาชิกกลุ่มกลับมีความเห็นแก่ตัวมากขึ้นหรือไม่ หรือการที่กลุ่มสามารถพัฒนาด้านเศรษฐกิจมาได้อย่างดี ก็เพราะปล่อยให้ประธานกลุ่มรับผิดชอบอยู่แต่เพียงผู้เดียว หากเกิดปัญหาขึ้นมาในกลุ่ม ต่างคนต่างก็โทษกัน ไม่มีใครยอมรับผิดชอบ เป็นต้น

ในการวางเป้าหมายโครงการพัฒนาให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมของชุมชนนั้น มีหลัก 2 ประการที่ต้องยึดถือคือ ประการแรก การถือเอาคนเป็นเรื่องสำคัญ ดังเช่น กลุ่มออมทรัพย์จอมทอง ได้ให้ตัวอย่างสรุปไว้ว่า **"คนที่ออมทรัพย์นั้นสำคัญกว่าเงินที่ออม"** ประการที่สอง การถือเอาเรื่องความสัมพันธ์แบบช่วยเหลือเกื้อกูลกันที่แสดงออกมาทั้งในทุกมิติของชีวิตเป็นเรื่องสำคัญ

ขั้นตอนที่2:การทำความรู้จักกับชุมชนและคนในชุมชน

จากหลักการที่กล่าวไว้ข้างต้นว่า ทักษะแบบองค์รวมจะไม่แยกชีวิตกับงานออกจากกัน ดังนั้น การที่จะทำงานร่วมกัน ก็จำเป็นต้องทำความรู้จักกันเสียก่อน โดยเฉพาะการรู้จักชีวิตของกันและกัน ในอดีต สคทพ. ได้ละเลยมองข้ามขั้นตอนนี้ไปค่อนข้างมาก และภายหลังเราได้วิพากษ์ตนเองและได้ข้อสรุปว่า **ทั้งๆที่เราจะทำงานกับ "คน" แต่เรารู้จัก "คนที่เราจะทำงานด้วย"** น้อยเกินไป เราอาจจะเข้าไปในหมู่บ้านแล้วทำความรู้จักกับสภาพเศรษฐกิจการปกครองของชุมชน แต่เราไม่รู้จักอุปนิสัยเบื้องหน้าเบื้องหลัง ประวัติชีวิตความเป็นมาของ "คนที่เราจะทำงาน" ด้วย

ปัจจุบันนี้ ศูนย์บางศูนย์ฯ เช่น ศูนย์ท่าแร่ ได้กำหนดเป็นนโยบายเลยที่จะต้องให้พนักงานศูนย์ฯใช้เวลาในการทำความรู้จักกับชุมชนและคนในชุมชนด้วยวิธีการ "ร่วมชีวิต ร่วมอยู่กิน ร่วมทำงาน" ที่เรียกว่า "การเสวนาระหว่างชีวิต" และได้กำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ไว้เลยว่า "ต้องเป็นแบบพี่น้อง ลูกหลาน" ขั้นตอนนี้ต้องใช้เวลายาวนานพอสมควร

ขั้นตอนที่ 3 : ขั้นเตรียมชุมชน

การเตรียมชุมชนไม่ใช่การสื่อสารแบบทางเดียว (one-way communication) คือ มีแต่นักพัฒนาเท่านั้นที่ไปเตรียมชุมชนให้พร้อม ในทางกลับกัน ขั้นตอนนี้ก็เป็น การเตรียมนักพัฒนาให้พร้อมที่จะทำงานกับชุมชนด้วยเช่นเดียวกัน การเตรียมชุมชนเป็นการทำความรู้จักกันอย่างถ่องแท้ "รู้จักเขา รู้จักเรา" โดยเฉพาะการรู้จักกันในด้าน การพัฒนาเพื่อจะทำงานร่วมกันต่อไป ทางเราต้อง รู้จักว่าชาวบ้านมองศูนย์อย่างไร เป็นองค์การเงินทุนหรือไม่ เมื่อกล่าวว่าศูนย์เป็นองค์กรศาสนา ที่มาทำงานพัฒนานั้น ชาวบ้านเข้าใจว่าอย่างไร ในขั้นนี้ ชาวบ้านต้องรู้ว่าเงินทุนที่ศูนย์นำมาช่วยเหลือชาวบ้านนั้นมาจากไหน เป็นเงินแบบวัตถุล้วนๆ หรือเป็นเงินที่มีจิตวิญญาณกำกับมาด้วย ฯลฯ

ในทางกลับกัน ทางศูนย์ก็ต้องทำความเข้าใจกับประวัติศาสตร์การพัฒนารวมทั้งหมู่บ้านว่า ชาวบ้านเคยมีประสบการณ์การพัฒนากับใครมาบ้าง ผลลัพธ์เป็นอย่างไร และมีผลตกค้างถึงความเข้าใจเกี่ยวกับงานพัฒนาของชาวบ้านอย่างไร (เช่น การรวมกลุ่มกันแบบหุนเพื่อมุ่งหวังกำไร ฯลฯ) ในระหว่างที่ศูนย์ กำลังเตรียมชาวบ้านอยู่นี้ โดยส่วนใหญ่ ชาวบ้านก็กำลังเตรียมศูนย์ให้พร้อมที่จะทำงานกับชาวบ้านเช่นกัน

ขั้นตอนที่ 4 : การวิเคราะห์ชุมชนร่วมกัน

เมื่อเปรียบเทียบกับขั้นที่ 2 และ 3 ขั้นตอนที่ 4 นี้จะเป็นขั้นตอนที่เข้มข้นมากขึ้นเพื่อการก่อตั้งกลุ่มและก่อตั้งโครงการ กล่าวคือ ในแง่ตัวบุคคล ในขั้นตอนนี้ อาจจะเป็นกลุ่มคนที่สนใจจะทำกิจกรรมร่วมกัน **ในแง่รูปแบบ** ในขณะที่ขั้นแรกๆ อาจจะใช้การพูดคุยสนทนากันอย่างไม่เป็นทางการ ขั้นตอนนี้ อาจจะต้องเป็นการประชุมร่วมกันอย่างมีระบบระเบียบมากขึ้น

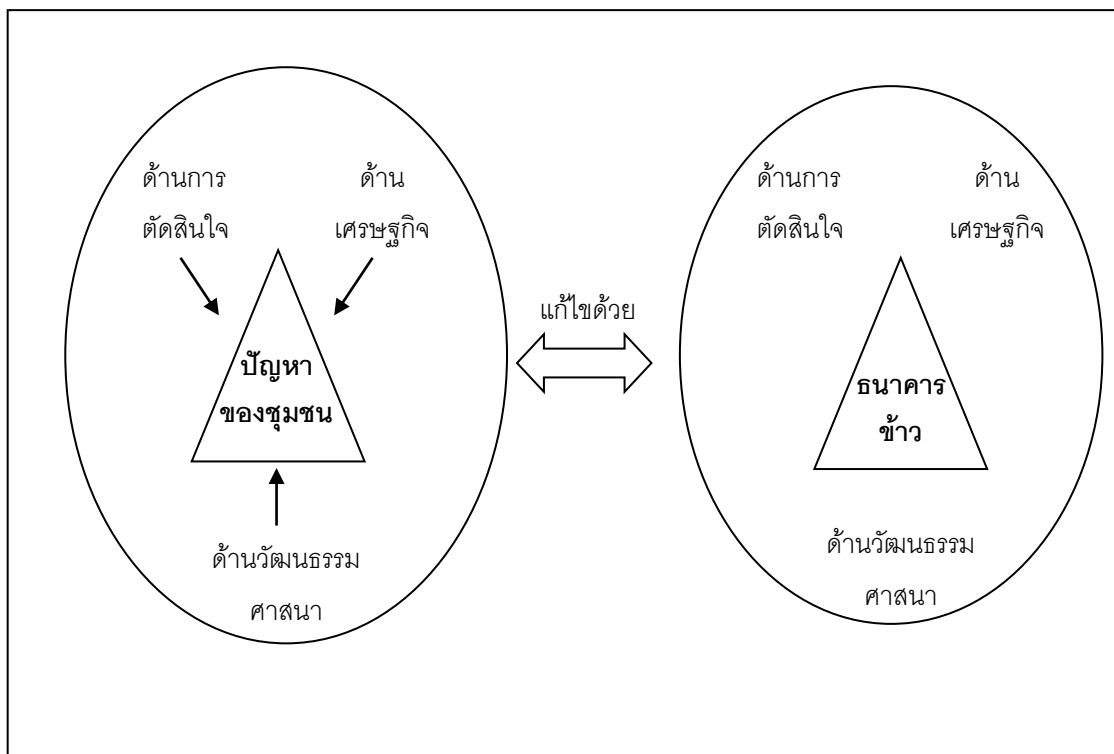
อันที่จริง สคทพ. ได้เคยมีประสบการณ์การวิเคราะห์สังคม (Social Analysis) ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น แต่ทว่าในอดีตนั้น การวิเคราะห์ชุมชนของเราค่อนข้างจะโน้มเอียงไปใช้ทัศนคติแบบแยกส่วนและเป็นการวิเคราะห์จากข้างบนลงไปให้ข้างล่าง ในปัจจุบันนี้เราจึงมักใช้คำว่า "การศึกษาชุมชน" แทน อันหมายถึงการทำการศึกษาชุมชนร่วมกันระหว่างศูนย์กับชาวบ้าน และเป็นการศึกษาอย่างรอบด้าน

ผลจากการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนจากแต่ละทัศนคติ จะส่งผลต่อการปฏิบัติเสมอ ตัวอย่างเช่น ถ้าเราใช้ทัศนคติแบบแยกส่วน เอาแต่ด้านเศรษฐกิจมาแยกแยะชุมชน เราก็จะจัดคนในชุมชนออกเป็นคนรวย ปานกลาง คนจน และเราก็จะพยายามรวมกลุ่มธนาคารที่มีแต่คนจนเท่านั้น (แต่ในความเป็นจริง แทบจะไม่เคยทำได้)

แต่ปัจจุบันเมื่อชาวบ้านใช้ทัศนคติแบบองค์รวมในการวิเคราะห์ชุมชนเพื่อคัดเลือกรวม

ชาวบ้านก็จะเลือกว่าฐานะทางเศรษฐกิจเป็นอย่างไร อาจจะเป็นคนรวยก็ได้แต่มีน้ำใจดีเห็นอกเห็นใจคนจน บางคนก็เป็นคนที่บริหารงานเก่ง หรือเคยมีประวัติศาสตร์การทำงานร่วมกันเป็นเวลายาวนาน เป็นต้น

ในขั้นการวิเคราะห์ชุมชนร่วมกับชาวบ้านนี้ โดยทั่วไปศูนย์ฯจะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ดูการเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากอดีตมาจนถึงปัจจุบันว่าเป็นเพราะอะไรบ้าง และจะพบว่ามี่ปัจจัยทั้งด้านเศรษฐกิจ การตัดสินใจ วัฒนธรรม และศาสนา ที่เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงของชุมชนและในด้านผลกระทบก็เช่นกัน ดังนั้น เมื่อเราจะแก้ปัญหาด้วยการทำธนาคารข้าว ธนาคารควาย กลุ่มปุ๋ย กลุ่มออมทรัพย์ ฯลฯ โครงการเหล่านี้ก็ต้องมีมิติครบครันด้วยเช่นกัน จึงสามารถแก้ปัญหาได้รอบด้าน

ขั้นตอนที่ 5: ขั้นการก่อตั้งกลุ่มและดำเนินโครงการ

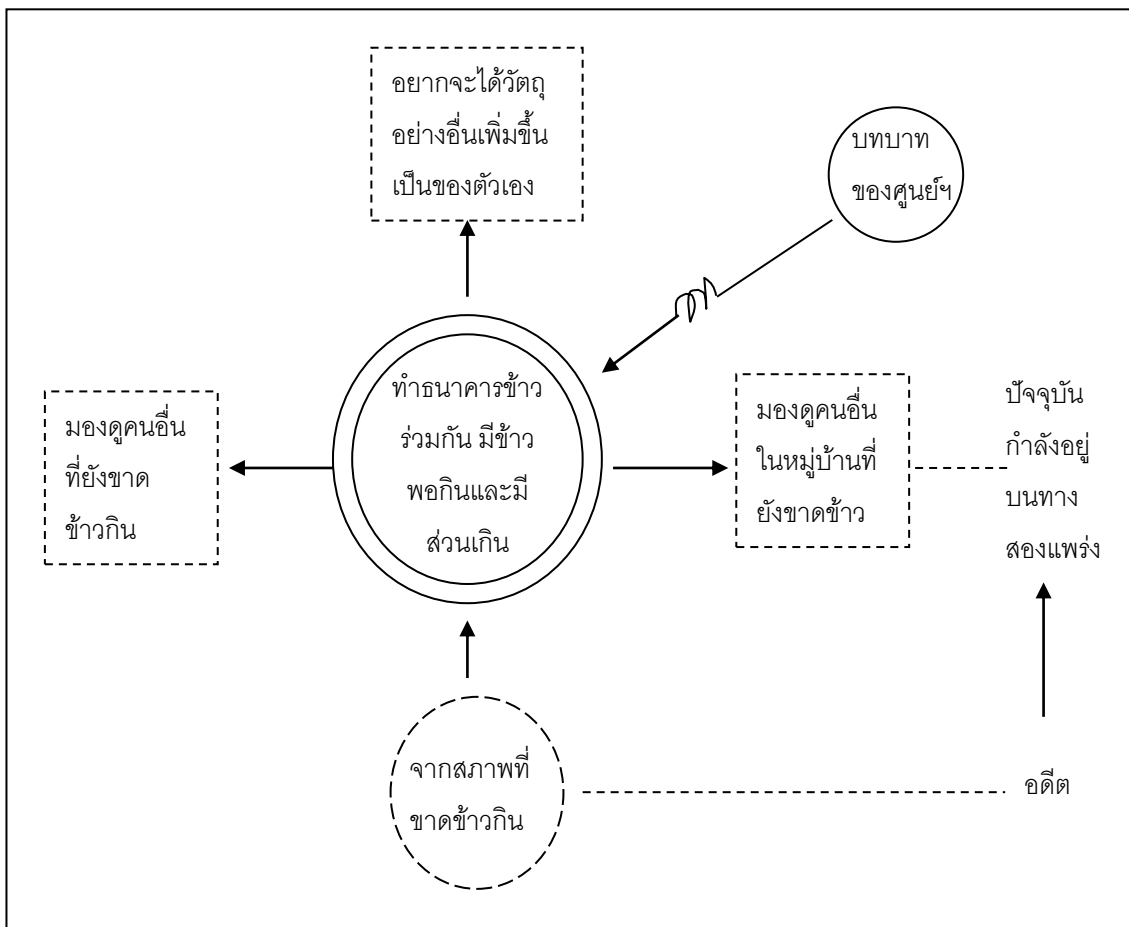
ในขั้นนี้ก็คือ การดำเนินการเลือกสมาชิก เลือกคณะกรรมการ ร่างข้อตกลงระเบียบร่วมกันของกลุ่มแบ่งงานและความรับผิดชอบภายในกลุ่ม ไปจนถึงขั้นลงมือดำเนินกิจกรรม เช่น สร้างยุ้งฉาง ไปซื้อวัวควาย เป็นต้น ในส่วนประกอบย่อยๆเหล่านี้ หากมีการใช้ทัศนคติแบบองค์รวมก็จะมองเห็นได้ว่า เช่น การพิจารณาเลือกผู้นำ ก็ต้องดูทั้งประวัติชีวิตและความรับผิดชอบในการงาน ดู

ทั้งคุณธรรมและความสามารถ การตั้งกฎระเบียบก็ต้องคำนึงถึงทั้งคนภายในกลุ่มและคนอื่นๆ ภายในหมู่บ้าน การดำเนินกิจกรรมก็มีทั้งมิติทางโลกและทางธรรม เช่น มีพิธีเรียกขวัญควาย นิมนต์พระมาประกอบพิธี เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 6: การศึกษาร่วมกัน

อันที่จริง ถ้าเราใช้ความหมายของ "การศึกษา" ในลักษณะที่กว้างขวางแล้ว การจัดการศึกษา(หรือการเรียนรู้)นั้นจะมีอยู่ตลอดทั้งกระบวนการทำโครงการ เรียกว่าการศึกษาจะต้องเป็นยาดำสอดแทรกอยู่ในทุกขั้นตอนของการทำงาน อย่างไรก็ตาม ก่อนหน้าที่จะมีการก่อตั้งกลุ่มหรือในระหว่างดำเนินกิจกรรม ก็จำเป็นจะต้องมีการกำหนดให้มีการประชุมปรึกษาพูดคุยกันอย่างเป็นหลักเป็นฐาน ทั้งนี้เพราะการดำเนินงานย่อมจะมีความคิดเห็นและแนวทางที่แตกต่างกันภายในกลุ่ม เช่น การใช้กฎระเบียบ การเปลี่ยนแปลงกฎระเบียบ การตัดสินใจให้มีการกักขัง ฯลฯ

ดังนั้น การประชุมปรึกษากันจะเป็นเครื่องช่วยพัฒนาความคิดของสมาชิกในกลุ่มให้เข้าใจถึงความหมายของสิ่งที่กลุ่มกำลังกระทำอยู่ว่า "ทำไมกลุ่มจึงทำอย่างนี้ ไม่ทำอย่างนั้น" ตัวอย่างเช่น ทำไมกลุ่มออมทรัพย์ต้องมีการประชุมพบปะประจำเดือน จะฝากแต่เงินออมมาไม่ได้หรือ (ไม่ได้เพราะกลุ่มของเราถือว่า "คนที่ออมสำคัญกว่าเงินออม") ทำไมในธนาคารข้าวจึงต้องมีการเก็บดอกเบี้ยสมาชิกต่างๆที่ก็เป็นข้าวของสมาชิก เป็นต้น กระบวนการศึกษานี้จะช่วยให้ทุกคนที่มาร่วมงานเข้าใจเป้าหมายของการรวมกลุ่มกัน และเข้าใจความหมายจากการพัฒนาอย่างครบครัน

ติดตามผล

ขั้นตอนนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อตรวจสอบดูว่า เป้าหมายที่เราได้วางเอาไว้บรรลุผลสำเร็จหรือไม่ ถ้าหากบรรลุเป็นเพราะวิธีการอะไร และหากไม่บรรลุ เป็นเพราะอะไร นอกจากนั้น การประเมินผล ยังช่วยตรวจสอบทิศทางการทำงานของกลุ่มว่า กำลังมุ่งหน้าไปสู่จุดหมายที่วางเอาไว้หรือเปล่า ตัวอย่างเช่น หลังจากทำธนาคารข้าวมาได้ 3-4 ปี ก็เริ่มมีข้าวในยุ้งฉางพอกินและเหลืออยู่บ้าง ข้าวที่เหลืออยู่นี้เราจะทำอย่างไร ณ จุดนี้มีวิธีการหลายอย่างที่จัดการกับข้าวส่วนเกิน และแต่ละวิธีก็ บ่งบอกถึงคุณค่าที่อยู่เบื้องหลังกลุ่ม ทิศทางและเป้าหมายของการทำงานของกลุ่ม

พร้อมกันนั้น ในขั้นติดตามผลนี้ เราอาจจะใช้ทัศนะแบบองค์รวมเป็นเครื่องตรวจสอบการ บรรลุเป้าหมาย ตัวอย่างเช่น เป้าหมายเรื่องการพึ่งตนเองแบบองค์รวม ก็ต้องครอบคลุมมิติทุกด้าน คือ สามารถพึ่งตนเองได้ในด้านเศรษฐกิจ ในด้านการตัดสินใจ ทางด้านความสัมพันธ์ก็ต้องเป็น แบบพึ่งพาอาศัยกันและกัน และทางด้านคุณค่าศาสนาและวัฒนธรรม (ในทางพุทธศาสนา คนที่จะ พึ่งตนเองได้ต้องมีความขยันหมั่นเพียร มีความอดทน มีขันติธรรม) เป็นต้น

จากตัวอย่างเล็กๆน้อยๆที่ยกมากล่าวนี้ ก็เพื่อที่จะแสดงให้เห็นด้วยประสบการณ์ของ สคทพ. ว่าแนวคิดเรื่องทัศนะแบบของศรัทธานั้น มิใช่เป็นเพียงสิ่งที่คิดได้เท่านั้น หากแต่ยังเป็นสิ่งที่ทำได้อย่างจริงจังอีกด้วย และในท่ามกลางการต่อสู้เพื่อดิ้นรนแก้ปัญหาเพื่อปากท้องของประชาชน พร้อมกับความหวังที่จะสร้างสรรค์ชีวิตใหม่ให้ดีขึ้นกว่าเดิม ภูมิปัญญาที่เป็นทรัพย์สมบัติส่วนรวมของมนุษยชาติทุกคนก็จะได้รับการพัฒนาให้เพิ่มพูนมากขึ้นตามไปด้วย